

Reitti ja hotu

Virittäjän 1. vihko 1955 alkoi MARTTI RAPOLAN hauskalla tutkielmalla »Viitoitusta *reitin* varten». Sanan hän toteaa hämäläis-savolaiseksi, tosin vain ylimalkaisesti. Voidaan lisätä, että sana tunnetaan 'kulkutien', erikoisesti 'vesikulkutien' merkityksessä myös pohjoissavolaisella murrealueella. Ahti Rytkönen ei Maaningan murreosanastossaan näy sitä maininneen, vaikka Maaninka on Kuopion—Iisalmen *reitin* varrella, mutta kyllä sana jo vuosikymmeniä sitten varmasti on ollut ainakin nuoremmille tuttu. Jo lapsena kuulin kotipitäjässäni Joroisissa vanhojenkin puhuvan esim. Leppävirran—Kuopion *reitistä*. *Väylä*-sanaa käytettiin vain joista tai pienistä vesistöistä, jotka olivat kyllin syviä *kulkuväyliksi*. Niinpä kotini lähetyksillä oli *Vennäen koski*¹, jossa oli *syvä väylä tukkiin kulokee*.

Rapolan mukaan *reitti* sanalle »ei näytä löytyvän vastineita sukukielistä». Sana on kuitenkin varsin tuttu eestissä. Virolais-suomalaisessa sanakirjassakin on *rei|t -di* 'kulkutie, reitti'. En muista, olenko sen ottanut kuulemastani vai lukemastani, todennäköisimmin Wiedemannin sanakirjasta. Siellä on *reit* G. *reidi* 1) Rhede (siis 'ulkosatama'), *reidi-pealne Dass.*; — 2) *Cours des Schiffes, Seefahrt*, meie reit käib seda iva, mis põhja kõrvas on ea poole *unserer Cours geht nordwärts einen Strich nach Osten, fig.* täht käib seda reiti mööda *der Stern geht in dieser Richtung*. On kuitenkin huomattava, että Elmar Muukin Väike õigekeelsus-sõnaraamat antaa sanan muodossa *reid* gen. *reidi* (sadamaealne ankruplats e. laevade seisukoht, välissadam). Neuvosto-Eestissä v. 1953 painettu, uudella terminologialla täydennetty painos (Muukin nimeä siinä ei ole ollenkaan mainittu) panee lisäksi: retk vaenlase tagalasse (siis jokin 'partioretki'); ootamatu ühiskondlik kontroll. Näistä lisämerkityksistä kohta alempana. — Vanhemmista sanakirjoista en ole löytänyt koko sanaa, joten se lienee suhteellisen myöhäinen.

Suomen *reitti* sanan alkuperästä Rapola sanoo lyhyesti: »Sen vartalonvokaali *i* tuntuisi selittyvän luontevimmin nuorehkon lainasanan tuntomerkillä, enkä lainkaan kummastelisi, vaikka skandinaavisen aineiston yksityis-

¹ Tämä koski — mainitsen sivumennen — oli saanut nimensä siitä, että sen vieressä oli »Suomen sodan» aikana taisteltu ja venäläinen joukko-osasto oli kosken ylittänyt; rannalla oli myöhemmin tavaramakasiini *Vennäen puol*, johon lotjat olivat vetäneen Joroisselän kautta jokea pitkin kauppatavaraa. Ylempi koski ja matalampi *tukkiiväylä* oli ja on nimeltään *Saunankoski*, sen rannalla kun oli sauna. Myönnän hämmästyneeni kuullessani myöhemmin, että se vanhemmilla oli ollut *Saunankoski*. Ilmeisesti läheinen ja usein rinnakkaisesti mainittu *Vennäenkoski* oli synnyttänyt genetiiviattribuutin. Kolmas virtava väylä alaspäin oli *Vokkolav virta*, kun sen rannalla asui mökkiläinen Rooperti Vokkolainen, mutta vanhojen puheessa tämä virta oli nimeltään *Ihala* (< *Ihalan*) *sahi*, siis jokin Ihalainen oli joskus ennen Vokkolaista tällaisen nimen jättänyt. Tässä virrassa on korkea *Helan kivi*, jonka nuoremmat muuttivat »Heilan kiveksi». Ollut ehkä *Helakivi*, virran keskeltä kauas »heloittava». — Olen »väylälätäni» poikennut näihin vähäpätöisyyksiin, kun niillä on oma merkityksensä paikannimien synnyin ja muodon valaisussa.

kohtainen tarkastelu (ajattelen lähinnä sitä monipäistä pesyettä, johon mm. ruotsin *reda*, *redd*, *rida*, norjan *reid*, mskand. *reiðr*, saksan *bereit* ymm. eri tavoin niveltävät ja jonka eräitä vanhemman polven edustajia on haluttu löytää kielestämme, toisi tyydyttävän ratkaisun» (alaviitassa maininta Karstenin *raitti* sanan germaaniseen etymologiaan).

Tuskin meidän tarvitsee mennä kauemmaksi kuin keskialasaksaan, jossa jokaisen etymologisen sanakirjan mukaan esiintyy *reid* nykysaksan *Reed* tai ruotsin *redd* sanojen vastineena. Huomattava on esim. Hellquistillä tähän kuuluva englannin *road* 'väg', *raid* 'strövtåg', *fientlig inbrott, från nordeng., stundom även i sv.* Siis ruotsissakin tuollainen englannista saatu lisämerkitys.

Suomen *reti* 'redd, ankarplats' (Lönnrot) on selvä ruotsalainen laina, mutta onko *reitti* tullut ollenkaan lännestä päin. On näet otettava huomioon venäjän *reid*, joka tulkitaan sanakirjoissa samoin (Pekka Kijanen: satamanedusta, ankkuripaikka, *reti*; Langenscheidt: *Reede, Ankerplatz*) ja joka ilmeisesti on germaaninen laina: jo Da'lin suuressa sanakirjassa (1912) on viittaus hollannin *reede* ja saksan *Reede* sanoihin. Sanalla on venäjässä täytynyt olla myös 'kulkureitin' merkitys ja lisäksi englannin mukainen, ruotsiinkin levinnyt merkitys 'strövtåg, fientlig inbrott', sillä vain venäjistä käsin on sellainen lisämerkitys saatu Neuvosto-Eestissä julkaistun sanakirjan *reid* sanalle, joka nuoruuteensa katsoen on tullut paremminkin venäjistä kuin keskialasaksasta. Vaikka kuka Wiedemannin mainitseman *reit* sanan nuoruudenkaan tietää, kyllä se hyvin voi olla myös läntistä perua.

Mutta jos suomen *reitti* ei ole läntisen suomen rantaseudulla tunnettu (eikä Rapolalla ole sieltä päin merkintöjä), niin tuskin tarvitsee epäilläkään, että sana olisi muualta kuin venäjistä saatu. Siitä olisi tullut »säännönmukaisesti» * *reiti*, mutta se mukautui astevaihteluun *reitin* : *reitti*. Samoin on käynyt eestin *reit* muodon, joka siis on nykykielestä syrjäytetty *reið* muodon tieltä. Sanan esiintyminen tai ainakaan yleistyminen suomessa on tuskin vanhempi kuin laivaliikenne Itä- ja Keski-Suomen vesistöissä. Pietarihan se oli, jonne sisävesistöjen kauppasuoni sykki, ja sieltä päin tuli höyrylaivankin nimeksi *parahotti* eräisiin itämurteisiimme.¹

*

¹ Sanaa ei luullakseni tunneta kotimurteessani, mutta kuulin sen jo pienenä koulupölkänä ollessani »apumiehenä» pikku laivassamme erällä Kuopion-matkalla. Viisasteleva koneenkäyttäjät — kotipitäjäläiseni — osoitti tervahöyryä ja arvuutteli, miksi sitä kutsutaan. Saimme tietää, että se oli *parahotti*. Sellainen naurettava sana! — Ainakin pientä laivaa sanottiin tuohon aikaan myös *masinaksi*, niinkuin konettakin. Enpä siis aluksi ymmärtänyt, kun minut laineissa äkkiä komennettiin konetta hiljentämään: *poeka masinaa!*

reitin yhteydessä kannattaa ottaa puheeksi myös *hotu*. Savolaisessa kotimurteessani sanottiin yhtä hyvin *hotu on auk* kuin *reitti on selvä*. Hyvin tavallinen oli kehotus *heitäh hottuun*, kun rennosti kehoitettiin heittämään virtaan tai koskeen, ja saattoipa sattua niinkin, että koukusta heitettiin järvellä pahentunut kala *hottuun*. Niinikään *on hotuva*, kun on väljät tiet mennä, vaikkapa mailla maalla. Sana näytti kangistuneen vain tämäntapaisiin sanontoihin, illatiiviin ja partitiiviin, ja teorioisin, jos merkitsisin esim. * *hovun*, * *hovusta*. Kenties tukkilaisten kielessä on sana täydellisempänä, kun puoshakakin voi luiskahtaa *hottuun*, mutta voisi kai sen siepatakin * *hovusta*.

hotu on hyvin tunnettu muuallakin. Ahti Rytkönen mainitsee Maaningalta, että esim. *savulla on hyvä hotu kulukee piipun läpi*. Kannaksen murteiden piirissä (Sanakirjasäätiön kokoelmat) esim. Kurkijoella: *hotu auk taevasta myöte*, mutta myös *hotupaikka* 'reittipaikka, väylä'; Jaakkimassa: *hotu* 'suunta', *tuota hotua!* Säkkipärvellä *hotu*, gen. *hovun* 'vauhti', *otti hotua*. Prof. Eino Nieminen sanoi asiasta puheen tullen kuulleensa *hotu* sanan Laatokan rannalla Sortanlahdessa nimenomaan 'laivareitin' merkityksessä. Hän yhdisti sen venäjän *hod* sanaan, ja sehän on selvä. Niin olivat tehneet sanalipuissaan myös Ahti Rytkönen sekä Vilho Rikonen. Venäjässä on mm. merkitykset 'kuku, meno, matka, suunta, läpikäytävä, menekki, ajo, laivan kulkusuunta' (*h. karablja*, Kijanen); vastaava verbi *hodit'* 'kulkea, astua, mennä, käydä jne.

Ahti Rytkönen on käsitellyt *hotu* sanaa myös Virittäjässä (1935, s. 258) ja maininnut tiedon myös Parikkalasta (*hotu* 'tie, veräjä') sekä Salmista (Juho Kujola: *hodu* 'käynti, tie' < ven.). Jalo Kalimalla on vain karjalasta *hodu* 'käynti, väylä' (Slaavilaisperäinen sanastomme s. 78), ja hän katsoo vartalon *u:n* edellyttävän venäjän genetiivi-partitiivia tai yks. lokatiivia. Sana tunetaan kyllä myös lyydissä (Kujola) sekä vepsässä (*hod* mm. 'menekki').

Jo Lönnrotin sanakirjassa on *hotu*, *hodun*, jonka hän merkitsee murreosanaksi ja kääntää 'gång' (mutta suluissa 'kerta' eikä käynti, meno) sekä viittaa venäjän originaaliin. Lisävihkossa on enemmän: *hotu*, *hodun* 'riktning, (kolkka, suunta); fördärf (hukka), qvaf (*flötningsterm*); mennä hotuun 'gå förlorad'; horjahtaa hotuun 'gå qvaf'; auttaa hodusta 'hjelpa ur qvaf'. Kallio on siis — tai yksi hänen monista apulaisistaan — tuntenut laajemman itäsuomalaisen merkityksen, vaikka käännös on tuskin tullut täsmällinen.

Renvallilla on verbi *hotuilla* = saks. plappern, Lönnrotilla pladdra, sladdra, prata, glamma. Merkitys estää sen yhdistämisen käsiteltävään *hotu* sanaan, paitsi kenties itäsuomessa, jossa tuollaisella deskriptiivisanalla, *hotuilla*, voisi olla sama merkitys kuin sanalla *hötyillä* 'hätiköidä, töytäillä sinne tänne'.

Yleiskielemme omaisuudeksi päässyt *reitti* kuuluu murteissakin 'vakavaan sanastoon', jota vastoin *hotu* sanalla — jolla siis 'reitin' varsinainen merkitys on

ahdas-alainen — on enemmän tai vähemmän leikillinen vivahdus. Lainsanathan ovat usein tuoneet lisiä tyylin erikoisuuksilla herkutteliujoille, niin kuin nähtiin myös sanasta *parahotti*, joka tuntui viehättävän koomillisuudellaan. Se jää unohtuiksi, mutta useinhan myös omassa tyylijajissaan käytettyjen deskriptiivisanojen sävy on ajan mittaan unohtunut, ja sellaisia on aivan varmasti kielikuntamme »vakavassa» sanastossa uskomattomat määrät. Sitä paitsi jo kielen syntyprosessi edellyttää käsittääkseen luonnonääniä jäljittelyä.

LAURI KETTUNEN

Finnisch *reitti* und *hotu*

Der Verfasser erwähnt als Zusatz zu dem im »Virittäjä» von 1955, Heft 1, S. 1—9 veröffentlichten Aufsatz von Martti Rapola, dass fi. *reitti* 'Route, Fahrstrasse usw.' auch im Estnischen eine Entsprechung hat: *reit'* *reidi* (Wied.) 'Rhede; Cours des Schiffes, Seefahrt'. Das »Väike õigekeelsus-sõnaraamat» (= Kleines Sprachrichtigkeitswörterbuch) von Elmar Muuk bringt das Wort in der Form *reid* gen. *reidi* (*sadamaeelne ankruplats* e. *laevade seisukoht*) (= Ankerplatz vor dem Hafen oder Standplatz der Schiffe); die im Jahr 1953 in Sowjet-Estland gedruckte Auflage dieses Werks, die durch die neue Terminologie ergänzt worden ist (Muuks Name wird darin überhaupt nicht erwähnt), fügt noch folgende Bedeutungen hinzu: 'retk vaenlase tagalasse; ootamatu ühiskondlik kontroll' (= Streifzug ins Hinterland des Feindes; unerwartete soziale Kontrolle). — In den älteren Wörterbüchern kommt das in Rede stehende Wort nicht vor, so dass es verhältnismässig jung sein dürfte.

Rapola hat in seinem Aufsatz darauf hingewiesen, dass fi. *reitti* eine ziemlich junge

Entlehnung ist, die seiner Ansicht nach wahrscheinlich aus dem Skandinavischen übernommen worden ist. Nach der Meinung des Verfassers wäre als Quelle dieses Wortes auch russ. *reid* 'Reede, Ankerplatz' möglich, das aus dem Germanischen entlehnt worden ist. Im Russischen muss das Wort auch die Bedeutung 'Route, Fahrstrasse' und ausserdem die dem Englischen entsprechende, auch ins Schwedische übergegangene Bedeutung 'strövtåg, fientlig inbrott' gehabt haben, denn nur aus dem Russischen kann estn. *reid* in dem in Sowjet-Estland veröffentlichten Wörterbuch diese zusätzliche Bedeutung erhalten haben.

Als Synonym von fi. *reitti* kommt in einigen Savodialekten *hotu* vor (*hotu on auk = reitti on selevä*), das ebensfalls ein russisches Lehnwort ist (s. z.B. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme 78). Das zum Eigentum der Gemeinsprache gewordene *reitti* gehört auch in den Mundarten zum »ernsthafte Wortschatz», wogegen *hotu*, wenn es in der gleichen Bedeutung gebraucht wird, eine scherzhafte Schattierung aufweist.

LAURI KETTUNEN